

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (2) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023>.

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received : 06.10.2022

Kabul tarihi | Accepted: 30.10.2022

Yayın tarihi | Published : 10.11.2023

İkram Ağasiyev

<https://orcid.org/0000-0003-0801-6683>

Professor, doctor of historical sciences, Director of the "Soviet period history of Azerbaijan" department of the History Institute named after A. A. Bakikhanov of the Azerbaijan National Academy of Sciences, ikramagasiyev@mail.ru

Atıf Künyesi | Citation Info

Ağasiyev, İ. (2023). Almanya'nın Kafkas İslam Ordusu'na Karşı Planlarında "Kafkas Alman Nüfusu" Faktörünü Kullanması (1918). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin 100. Yılı Özel Sayısı*, 10 (2), 595-612.

Almanya'nın Kafkas İslam Ordusu'na Karşı Planlarında "Kafkas Alman Nüfusu" Faktörünü Kullanması (1918)

Öz

Makale, 1918 yaz ve sonbaharında Güney Kafkasya'da yaşanan askeri-politik olayları incelemektedir. Yazar, 1918 yazında bölgede yeni bir jeopolitik durumun ortaya çıktığını ve Almanya'nın bu durumdan yararlanmayı planladığını belirtmektedir. Almanya'nın amacı, Güney Kafkasya'da bir avantaj elde etmek ve bölgenin doğal kaynakları pahasına savaştan zarar görmüş ekonomisini güçlendirmektir. Gürcistan'da niyetini hayata geçiren Almanya, bu planı Azerbaycan'da da hayata geçirmeyi amaçladı, ancak Osmanlı Devleti ve Kafkas İslam Ordusu Almanya'nın önüne geçti. Bu koşullar altında Almanya, Kafkasya'da yaşayan Alman nüfusu faktörünü kullanmaya başladı. 1918'de Kafkasya'da 9.000'i Gürcistan'da ve 8.000'i Azerbaycan'da olmak üzere 70.000 Alman sivil yaşıyordu. Ayrıca Kuzey Kafkasya'da 27.000, Gürcistan'da 3.000 ve Azerbaycan'da 400 Alman kökenli savaş esiri tutuldu. Almanya tüm bu nüfus kategorisinden yararlanmaya çalışsa da, planları gerçekleşmedi. Tam tersine Azerbaycan'da yaşayan Alman vatandaşları ve Alman asıllı savaş esirleri mücadelesinin haklılığı nedeniyle Kafkas İslam Ordusu'nu desteklediler.

Anahtar Kelimeler: *Kafkas İslam Ordusu, Alman yerleşimciler, Helenendorf, Nuri Paşa, Gence, Taşnaklar*

Germany's Use of the "Caucasian German Population" Factor in its Plans Against the Caucasian Islamic Army (1918)

Abstract

The article examines the military-political events in the South Caucasus in the summer and autumn of 1918. The author notes that in the summer of 1918 a new geopolitical situation emerged in the region and Germany planned to take advantage of it. Germany's aim was to gain an advantage in the South Caucasus and strengthen its war-torn economy at the expense of the region's natural resources. Having realised its intentions in Georgia, Germany aimed to implement this plan in Azerbaijan, but the Ottoman Empire and the Caucasian Islamic Army prevented Germany from doing so. Under these circumstances, Germany started to use the factor of the German population living in the Caucasus. In 1918, 70,000 German civilians lived in the Caucasus, 9,000 in Georgia and 8,000 in Azerbaijan. In addition, 27,000 prisoners of war of German origin were held in the North Caucasus, 3,000 in Georgia and 400 in Azerbaijan. Although Germany tried to take advantage of this population category, its plans did not materialise. On the contrary, German citizens and prisoners of war of German origin living in Azerbaijan supported the Caucasian Islamic Army due to the justness of its struggle.

Keywords: *Caucasian Islamic Army, German settlers, Helenendorf, Nuri Pasha, Gen-ce, Dashnaks*

Giriş

Makalenin temel amacı, 1918 yazında Güney Kafkasya'da yaşanan siyasi süreçlerin gerçek yüzünü göstermektir. Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildi; ancak Azerbaycan topraklarının başkenti Bakü de dahil olmak üzere doğu kısmı Ermeni-Bolşeviklerin işgali altında olduğundan gerçek bir devlet kurmak mümkün olmadı. Bu toprakları işgalden kurtarmadan Azerbaycan'ın bağımsızlığından bahsetmek mümkün değildi. Genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gücü tek başına yeterli değildi. Bu zor zamanlarda Azerbaycan'ın yardımına kardeş Türkiye olup, Türk askeri bölgeye geldi. Alman ve diğer düşman kuvvetlerinin çabalarına rağmen Bakü kurtarıldı; ve Azerbaycan, Almanya'nın ve Bolşevik rejiminin kurbanı olmadı. Makalenin amacı, bu kardeşliği göstermek ve Azerbaycan-Türkiye birliği karşısında çözümsüz hiçbir sorunun olamayacağını bir kez daha kanıtlamaktır. Makale 1918'deki tarihi olayları çerçevesinde yazılmış olup; araştırma gerçeklerin karşılaştırmalı analizi, indüksiyon, dedüksiyon ve ekstrapolyasyon yöntemleri kullanılarak ortaya konulmuş ve yürütülmüştür.

1. 1918 Baharında Azerbaycan'da sosyal ve siyasi durum

1917-1918 Baharında Rusya'da yaşanan olaylardan sonra, Kafkas bölgesi de dahil olmak üzere Avrasya'daki jeopolitik durum kökten değişti. Bölge, eski Çarlık Rusya'sını yeniden kurmak isteyen Sovyet Rusyası, İngiltere, Almanya ve sair bölgesel güçler arasında bir savaş

alanı haline geldi. Bu güç mücadelesinden en çok Kafkasya'nın Türk-Müslüman nüfusu zarar görmüş ve Osmanlı Devleti hem etnik hem de dini ve kültürel olarak kendisine yakın olan bu halkların kaderine kayıtsız kalamamıştır.

1918 yılının başından itibaren Transkafkasya Müslümanlarının temsilcileri defalarca Osmanlı Devletinden yardım istemiş, Osmanlı Devletinin yardımıyla kendi bağımsız-devletlerini kurmayı amaçlamış ve bu arzu ile Türk ordusunu anavatanlarına davet etmişlerdi (Yaqublu, 2012, s. 5). Ermeni-Taşnak ve Bolşevik güçlerinin Türk-Müslümanlara yönelik artan tehditleri karşısında, Osmanlı Devletinin liderleri Kafkas Müslümanlarına ve her şeyden önce Azerbaycan Türklerine yardım etmeye karar verdiler. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Yardımcısı Enver Paşa, 3 Şubat 1918 tarihinde 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya yazdığı bir mektupta, Kafkasya halklarının bağımsızlık mücadelesine destek verilmesini, Kafkasya'daki Türk ve Müslüman katliamlarını önleyerek harekete geçme zamanının geldiğini duyurdu (Kurat, 1990, s. 466). Bolşevikler Rusya'da iktidara geldikten sonra, Rusya I. Dünya Savaşı'ndan çekildi. Kafkas cephesi de dahil olmak üzere cephelerden Rus askerleri geri çağırıldı.

Kafkasya bölgesinde bir siyasi boşluk yarandı ve bu boşluğu doldurmak için devletler arasındaki mücadelede yeni bir aşama başladı. Bakü petrolü, Transkafkasya'nın doğal kaynakları, jeopolitik üstünlüğü için bu mücadelenin ana aktörleri İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu idi. Sovyet Rusya'sında bir iç savaş vardı ve savaşın Batı cephesinde yoğunlaşması nedeniyle İngiliz ve ABD kuvvetleri Kafkasya'da aktif olamıyorlardı. Almanya bu fırsatı değerlendirerek bölgede kendini güçlendirmeyi ve Kafkasya'nın doğal kaynakları pahasına savaştan zarar gören ekonomisini canlandırmayı umuyordu. Almanya'nın bu niyetlerinin uygulanmasında temel dayanakları, Transkafkasya'daki "Alman yanlısı" konumuyla öne çıkan Gürcü Ulusal Konseyi ve 1817-1818 yılları arasında Gürcistan ve Azerbaycan'a yerleşen Alman nüfusuydu. 1918'de Gürcistan'da 9.000 (Ploxotnyuk, 1998, s. 9), Azerbaycan'da 6.000 (Pipiya, 1971, s. 64) Alman nüfusunun bulunduğunu, ayrıca Almanya'nın kullanmayı planladığı Kafkasya'da 27.000 Alman savaş esiri bulunduğunu belirtmek gerekir (Ploxotnyuk, 1998, s. 9). Almanya, Osmanlı Devletini Transkafkasya'ya yönelik saldırgan planlarını engelleyebilecek tek güç olarak görmüş ve Osmanlı'nın bölgede tutunmasını her şekilde engellemeye çalışmıştır.

Rusya'daki siyasi olayların sonuçlarından tam olarak yararlanan Osmanlı Devleti, 1877-1878 savaşında kaybettiği toprakları geri almaya ve hem etnik, hem de dini açıdan kendisine yakın olan Kafkasya'nın Türk-Müslüman nüfusunu yüzyıllarca süren Rus baskısından kurtarmaya çalıştı. 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa, Başkomutan Yardımcısı Enver Paşa'nın önerisiyle 9 Ocak 1918'de

Tiflis'te Rus-Kafkas Ordu Komutanlığına bir telgraf gönderdi ve Osmanlı Devletinin Transkafkasya'nın bağımsızlık ilanına destek vereceğini belirterek, Transkafkasya hükümetinin Brest-Litovsk görüşmelerine bağımsız bir taraf olarak katılmasını diledi (Dokümanı i materialı, 1919, s. 52). Osmanlı Devleti, 1918 başlarında Sovyet Rusya ile barış görüşmelerine devam etti ve Sovyet Rusya temsilcilerinin belirsiz pozisyonunun bir sonucu olarak, Brest-Litovsk barış görüşmelerinin bir sonraki turu da 10 Şubat 1918'de başarısız oldu ve kısa süre sonra hem Almanya, hem de Osmanlı birlikleri tüm Doğu cephelelerinde karşı taarruza geçti. Aynı zamanda, Transkafkasya Komiserliği Kararnamesi'ne göre, Ermeni ve Gürcü kökenli askerler Osmanlı ordusuna karşı silahlanmaya başladılar (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 508, liste 1, dosya 409, sayfa 1-7). 1918 yılı Şubat ayı ortalarında Transkafkasya Komiserliği'nin Ermeni ve Gürcü milli askeri birlikleri Türk ordusu tarafından dağıtıldı ve yetkisi olmayan Komiserlik istifaya zorlandı. 22 Şubat 1918'de Transkafkasya Seymi kurulmuş ve yerel yönetimin bu organa devredilmesine karar verilmiştir (Yenukidze, 1969, s. 200). Seym'in ana görevlerinden biri, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış görüşmeleri için yasal bir temel oluşturmaktır. Ancak Seym bu konuda çelişkili kararlar verdi - bir yandan Seym Transkafkasya'yı bağımsız bir devlet ilan etmeyi reddederken, diğer yandan "Dörtlü Birlik" üyeleri de dahil olmak üzere yabancı ülkelerle barış yapma yetkisine sahip olduğunu belirtti (Pipiya, 1971, s. 9). Trabzon'da başlayan barış konferansında (14 Mart 1918) Türkiye temsilcileri ile Transkafkasya Seymi arasında bir anlaşma sağlanamadı. Seym'in Ermeni ve Gürcü temsilcileri, Sovyet Rusya ile Dörtlü Birlik arasında imzalanan Brest Barış Antlaşması'nın şartlarını tanımayı reddederek Türkiye'ye karşı toprak iddiasında bulundular. Transkafkasya temsilcileriyle yapılan uzun ve sonuçsuz görüşmeler Türk ordusunu ilerlemeye zorladı. Türkiye'ye karşı askeri harekate hazırlanan Transkafkasya Seymi de tüm askerlerin seferber edilmesini emretti (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 508, liste 1, dosya 409, s. 7). Mart 1918'de Transkafkasya'daki siyasi gerilimler doruk noktasına ulaştı. Türk birliklerinin Bakü'ye ilerleme olasılığından ve Müslüman-Türk nüfusun ve Bakü'deki Müsavat partisinin artan siyasi faaliyetinden endişe duyan Ermeni-Bolşevik unsurlardan oluşan Bakü Sovyeti, Taşnaksutyun partisi ve Ermeni Ulusal Konseyi, 1918-ci yılın Mart ayı ortasında Bakü'de soykırım yapmak, Bakünü Müslüman nüfustan temizlemek için planlar yaptı. Bu gergin günlerde Azerbaycan'ın Alman nüfusunun siyasi faaliyeti de arttı.

Brest-Litovsk barışından sonra Transkafkasya'da hem siyasi hem de askeri varlığını sağlamak için iyi bir fırsata sahip olan Almanya aktif adımlar attı. Bölgedeki Alman nüfusu hemen örgütlendi. Tiflis'teki Alman Büyükelçiliği'nin desteğiyle "Alman milliyetinden olan Rus Vatandaşları Kafkas Birliği" Temsilciler Kongresi'nin hazırlıkları başladı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 508, liste 1, dosya 388, s. 18-19).

Kongre, Alman Ulusal Konseyi'ni kurdu, ayrıca Kafkasya'da bir Alman alayı oluşturulmasına ve bu alayın General Vrangel komutasındaki Kuzey Kafkasya'daki orduya dahil edilmesine karar verildi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 377, s. 10). 30 Mart 1918'de Bakü'de Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı başlattığı soykırım, Nisan-Mayıs aylarında Şamahı, Quba, Nahçıvan, İrevan, Lenkeran ve diğer Müslüman bölgelerinde devam etti. Azerbaycanlı Almanların Ermenilerin entrikalarını takip etmedikleri ve 1918 baharında bölgede Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları soykırımlarda tarafsız bir tavır aldıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 77). 1918-ci yılın baharında Ermenilerin Azerbaycanın Alman nüfusuna karşı kışkırtıcı eylemleri başladı ve Alman ekonomisine bilinçli ve sistemli bir şekilde zarar vermeye devam ettiler. Gence merkezli Ermeni Sivil Komitesinin yönetimi altında Ermeniler ayrıca Alman kolonilerine silahlı saldırılar düzenlediler ve onların saldırıları 1918 Mayıs ayı sonlarında ve Haziran başlarında yoğunlaştı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s.74).

2. Gence'de Kafkas İslam Ordusunun Kurulması ve Nuri Paşa'nın Yerel Alman Nüfusuyla İşbirliği Yapması

Bolşevik-Taşnak unsurlarının Transkafkasya'da Türk-Müslüman nüfusa yönelik katliamları, Enver Paşa'yı Kafkas İslam Ordusu'nu oluşturmak için acilen harekete geçirmeye sevk etti. Osmanlı Devleti, 3 Mart 1918 tarihli Brest Antlaşması'nın şartlarını dikkate alarak, Azerbaycan'a ordu göndermemeye, burada yaşayan nüfustan oluşan bir Kafkas İslam Ordusu oluşturmaya karar vermiş ve bu görev Nuri Paşa'ya emanet edilmiş Ordunun karargahının Gence'ye yerleştirilmesine karar verilmiştir (Görüryılmaz, 2008, s. 104). Nisan ayının 14-de Transkafkasya Seymi, Ermeni ve Gürcü mebusların baskısı altında Türkiye ile barış görüşmelerini keserek Türkiye'ye karşı savaş başlattı. Transkafkasya'da savaş hali ilan edildi ve genel seferberlik başladı. Kısa süre sonra Türk birlikleri Tiflis yönünde hareket ederek Batumu ve Potini ele geçirdiler.

Bu durumda, Nisan ayının 22'sinde Transkafkasya Seymi, Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etmek ve Brest-Litovsk barışının şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Transkafkasya Federasyonu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki görüşmeler kısa süre sonra Batum'da başladı ve görüşmelere Alman temsilciler de davet edildi.

Görüşmeler sırasında Transkafkasya temsilcileri arasındaki görüş ayrılıkları derinleşti. Azerbaycanlı temsilciler Osmanlı Devleti ile barış yapabildikleri takdirde Gürcüler, "Türk köleliğine" düşmemek için "uygar Almanya" birliklerini Gürcistan'a davet etmeyi amaçladılar. Ermeni Ulusal Konseyi, genel olarak Müttefiklerle ve her şeyden önce İngiltere ile ilişkiler kurmayı bir öncelik olarak gördü (Pipiya, 1971, s. 12). Batum'daki barış görüşmeleri sırasında Alman temsilciler ile

Transkafkasya heyetinin Gürcü üyeleri arasında ayrı ayrı yapılan görüşmeler, Kafkas Alman nüfusuna umut verdi. Ayrılıkçı müzakereler sonucunda 14 Mayıs'ta Gürcistan Ulusal Konseyi Alman himayesini kabul etmeye karar verdi (Pipiya, 1978, s.103) ve gizlice "geleceğin bağımsız Gürcistan'ı" ile Almanya arasında bir anlaşma projesini hazırlama sürecini başlattı. Aynı zamanda, Ukrayna'daki Alman askeri birliklerinden 3 bin askeri birlik Batumi, Poti ve Oçamçiri'yaya gönderildi (Pipiya, 1971, s. 13). Böylece Almanya'ya Transkafkasya'nın yolu açılmış oldu.

25 Mayıs 1918'de Nuri Paşa liderliğindeki Osmanlı askeri birliği, Azerbaycan halkının neşeli gösterisiyle Gence'ye girdi (Görürılmaz,2008, s. 104). Nuri Paşa'nın Gence'ye gelişinin ertesi günü Transkafkasya Seym'in bir toplantısı yapıldı. Toplantıda Gürcistan'ın Transkafkasya Federasyonu'ndan çekildiği ve Gürcistan'ın bağımsızlığına kavuşacağı açıklandı. Ramishvili liderliğindeki Gürcistan hükümetinin ilk dış politika adımı, 28 Mayıs'ta Poti'de Almanya ile bir anlaşma imzalamak oldu (Germanskiye okkupantı,1942, s. 41-54). Gürcistan'ın bağımsızlığının ilanıyla birlikte siyasi durum değişti ve Seymin Azerbaycan fraksiyonu 27 Mayıs'ta olağanüstü toplanarak oybirliğiyle Azerbaycan'ın yönetimini devraldı. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konseyi Tiflis'te Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti (Azerbaycanskaya Demokratiçeskaya,1998, s. 8,9). Bakü Sovyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanımadı ve 1918 yılının Haziran ayının başlarında aceleyle Gence'ye askeri bir yürüyüş için hazırlıklara başladı (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi , fond p-130, liste 2, dosya 158a, s. 1). O dönemde Gence'de konuşlu Kafkas İslam Ordusu'nun askeri güçleri yeterli değildi. Nuri Paşa, Musul'dan Azerbaycan'a giderken Azerbaycan nüfusu ve Azerbaycan'daki esir kamplarından kaçan Türk askerleri pahasına birliklerinin sayısını artırmayı planlamıştı. Hazar Denizi'nde, Bakü'den çok uzak olmayan Nargin adasında çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve askerlerin yanı sıra Alman, Avusturyalı ve Bulgar esirler de dahil olmak üzere yaklaşık 10.000 Türk savaş esirinin tutulduğu belirtilmelidir (Aşırılı, 2011, s. 6). Nargin adasından kaçırılan esirlerin çoğu, Azerbaycanlı General Shikhlinski'nin komutasındaki bir askeri birliğe katıldı. Nuri Paşa, Gence'ye geldiğinde General Aliğa Şikhlinski'nin kısa sürede oluşturduğu Müslüman Milli Kolordusu'nda 1000 asker bulunuyordu ve bunların yarısı esaretten kaçan Türk savaş esiriydi (Süleymanov, 1998, s. 84). Genç Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü Sovyeti'nin 20.000 kişilik ordusunun önünde silahlı kuvvetleriyle duruş getiremezdi ve bu nedenle Batum konferansında Osmanlı devlet heyeti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne silahlı yardım sağlamaya karar verdi. Türkiye ile 4 Haziran 1918'de imzalanan "Barış ve Dostluk Üzerine" askeri anlaşmasınının 4. maddesine göre Azerbaycan, Türkiye'den askeri yardım talebinde bulundu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 894, liste 2, dosya 88, s. 1-3). 4 Haziran 1918'de alaylar Celaloğlu'ndan Gence'ye hareket etmeye başladı. Bakü Sovyeti'nin

Harbiye Naziri Korganov da (Korganyan) Gence'ye yürüyüş emri verdi. Aynı gün Shaumyan, Lenin'in Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'a gelişini önleme talimatı üzerine Gürcistan'a başvurdu. Gürcistan'daki Alman temsilciliği de Türk birliklerinin Azerbaycan'a girmesini istemedi. Birleşik Gürcü-Alman kuvvetleri, Türk nüfuslu Borçalı topraklarında Osmanlı birliklerini engellemeye çalıştı, ancak yenildi ve geri çekildi. Türk alayları Haziranın ortalarına kadar Ermeni militanların bulunduğu bölgeyi temizledikten sonra Gazah ve Tovuz bölgelerinden geçerek Gence'ye ulaşarak Kafkas İslam Ordusu'nun komutasına girdiler (Görüryılmaz, 2008, s. 107). Bakü Sovyeti ile savaşlara hazırlanan Nuri Paşa, önce gerinin güçlendirilmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu amaçla Gence ve çevresinde yaşayan Ermeni nüfusun silahsızlandırılmasına karar verildi. 1918 yılının Haziran ayı başlarında, Gence'de yaklaşık 600 kişilik silahlı bir tabur toplanmıştı (Süleymanov, 2014, s. 761). Önce Helenendorf'ta yaşayan Almanlarla görüşmeler başladı. Almanlar ve Ermeniler arasındaki ilişkilerde gerginlikler olduğunu belirtmek gerekir. Böylece, 1904'ten başlayarak, Alman nüfusu Taşnaksutyun partisinin silahlı çetelerinin saldırısına uğradı. Bu yıkıcı baskınlar özellikle 1905-1906'da, 1917 yazında ve Nisan-Mayıs 1918'de yoğundu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 93, s. 138). Ermeni saldırganlığına direnmek için Aralık 1917'de Helenendorf'ta yerel bir öz savunma taburu kurulmuştu. Tabur, Ruşits soyadına sahip bir subay tarafından komuta edilirdi ve küçük silahlarla birlikte dört makineli tüfek bulunan tabur, askeri olarak Tiflis'te bulunan Alman tüfek bölümüne bağlıydı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 20-21). Helenendorf kolonisinden 179 asker ve 8 subay olmak üzere Transkafkasya'dan 1494 Alman, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştı (Qumbatova, 2005, s.150-151). Bu nedenle Nuri Paşa liderliğindeki bir Türk askeri birliğinin Gence'ye gelmesi Almanları üzdü. Kafkas İslam Ordusu subayları, koloninin önderliği ve tabur komutanı ile bir araya gelerek onları işbirliğine davet etti. Aksi takdirde, Alman milislerinin silahsızlandırılacağı bildirildi. Almanlar, Türklerle işbirliğinin kendi çıkarlarına olduğunu görünce Türk alaylarına katılmayı kabul ettiler. Böylece, Ermeni Taşnak silahlı gruplarının çevre köylerden Gence'ye saldırmasını önlemek için bir Alman öz savunma taburu görevlendirildi ve Alman milisleri Zurnabat-Hacikand hattına yerleştirildiler. Birkaç Türk subayı Almanları kontrol altına almak ve operasyonun başarısını sağlamak için Alman öz savunma taburuna gönderildi (Görüryılmaz, 2008, s. 109). Gence'deki Ermeni silahlı gruplarının silahsızlandırılması 10 Haziran 1918 gecesini başladı ve birkaç gün süren direnişten sonra Taşnaklar teslim oldu. Böylece, 4 gün süren çatışmanın ardından Türk askerleri Gence'nin

Ermeni mahallesinin kontrolünü tamamen ele geçirdiler (Görüryılmaz, 2008, s. 110-111). Gördüğümüz gibi, Azerbaycan'da yaşayan Almanlar, Kafkas İslam Ordusu'nun gelişinin barış ve düzene hizmet ettiğini anlayarak, daha iyiye doğru fikir değiştirmiş ve Gürcistan'da yaşayan Almanlarla değil, Kafkas İslam Ordusu ile yakın işbirliği yolunu seçmiştir.

3. Güney Kafkasya'daki Osmanlı-Alman Çatışması ve Almanya'nın Kafkas Almanlarını Kafkas İslam Ordusu'na Karşı Yetiştirme Çabaları

1918'in ortalarına gelindiğinde, Avrupa cephelerindeki durum gergindi ve Almanya, Gürcistan'a büyük bir askeri birlik gönderemedi. Almanya, Kafkasya'ya yönelik planlarının uygulanmasında, Gürcistan ve Azerbaycan'da yaşayan Alman nüfusu ile genel olarak Kafkasya'daki savaş esirlerini etnik bir destek olarak kullanmayı umuyordu. Transkafkasya'da Alman nüfusunun silahlı kuvvet olarak kullanılması Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın ana planlarından biriydi. Alman Genelkurmay Başkanı ünlü Alman askeri Ludendorf anılarında şöyle yazmıştı: "*Doğu'daki Alman nüfusundan askere alınanların kabulü konusunda büyük umutlarım vardı*" (Lüdendorf, 1924, s. 214). Unutulmamalıdır ki, o zamanlar sadece Kuzey Kafkasya'da 27.000 Alman savaş esiri vardı ve bunların tüm Rusya'daki sayısının 2.247.000 olduğunu belirtmek gerekir (Şleyxer, 1998, s. 205). Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanından hemen sonra Poti'de Almanya ile Gürcistan arasında 6 anlaşma imzalandı. Birinci temel anlaşmanın ikinci maddesine göre, anlaşma Almanya'nın müttefiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Gürcistandaki demiryollarını kullanma hakkını da yansıtırsa da (Pipiya, 1971, s. 34,35). Almanya Gürcü demiryollarının tek sahibi oldu. Alman yetkililer, Gürcü demiryollarını Osmanlı İmparatorluğu dahil hiçbir devletle paylaşmayacaklarını defalarca belirttiler (Pipiya, 1978, s.104). Demiryolunun Gürcistan'ın stratejik açıdan önemli tüm yerleşim yerlerinden geçtiği ve tüm tren istasyonlarının Alman birlikleri tarafından kontrol edildiği gerçeği göz önüne alındığında, Gürcü-Menşevik hükümetinin Almanya ile yapılan yabancı anlaşmalar yardımıyla gücünü pekiştirme arzusunun olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlaşmalar Almanya'nın Azerbaycan dahil komşu ülkelerin içişlerine müdahale etmesi için siyasi ve stratejik koşullar yarattı. Azerbaycan-Alman ilişkilerinin Gürcistan'a kıyasla belirli özellikleri vardı: Almanya'nın Azerbaycan'a karşı tutumu ikiliydi: Almanya, bir yandan Azerbaycan'ın Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşma politikasını destekledi, öte yandan, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da güçlenmesinin gelecekte Almanya'nın "Kafkas politikası" uygulamasını engelleyeceğinden ve Alman-Türk çatışmalarının ortaya çıkmasından endişe duyuyordu. Almanya, Brest-Litovsk barış anlaşması bahanesiyle Bakü'de Sovyet gücünün varlığını da hesaba kattı.

1918'de Transkafkasya'daki Alman politika kaynaklarının analizi, Almanya'nın siyasi bir ikilemle karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Almanya, Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki

faaliyetini ve Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Sovyeti'ne karşı askeri operasyonlarını destekliyormuş gibi davranıyordu ve böyle bir pozisyonun arkasında, gelecekteki siyasi oyunlarda temettü kazanma umudu vardı (Pipiya, 1971, s. 130-133). Almanlar, Bakü'nün Türkler tarafından kurtuluşundan sonra Almanya'nın da Bakü petrolünün dağıtımına "büyük bir ortak" olarak katılma hakkına sahip olacağına inanıyorlardı (Pipiya, 1978, s. 124). Bu nedenle Almanya, Bakü yürüyüşüne askeri bir taburla da olsa Kafkas İslam Ordusu ile birlikte katılmayı amaçlamış ve bu konu her gündeme geldiğinde Almanlar Enver Paşa ve Nuri Paşa tarafından reddedilmiştir (Aşırılı, 2007, s. 27).

Azerbaycan'a askeri müdahalenin imkansızlığını gören Alman tarafı, Azerbaycan hükümeti içinde "Alman yanlısı" bir grup oluşturmak, Alman çıkarlarının Azerbaycan hükümeti içinde temsil edilmesini sağlamak, Bakü Sovyeti'nin çöküşünden sonra onların yardımıyla Alman sermayesinin petrol endüstrisindeki konumunu güçlendirmek istedi. Azerbaycan hükümeti Tiflis'te görev yaparken (28 Mayıs-16 Haziran), bir Alman askeri heyetinin Azerbaycan'daki Alman kolonilerini ziyaret etmesi, siyasi, ekonomik, kültürel ve entelektüel potansiyellerini incelemek için araştırmalar yapması tesadüf değildir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 45-48). Gürcistan'daki Alman diplomatik teşkilatı, Azerbaycan'ı kapsamlı bir şekilde incelemek ve Almanya'nın Azerbaycan'a girişi için koşulları yaratmak gibi önemli bir görevle karşı karşıya kaldı. Alman heyeti bu görevi yerine getirmek için Azerbaycan'da yaşayan almanları bir dayanak noktası olarak görmüş, iç hayatlarını kontrol etmeye, siyasi eğilimlerini Tiflis ve Gürcistan'a yönlendirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak, Azerbaycanlı Almanların bazı temsilcileri, Gürcistan'daki Alman dernekleri ve diğer kurumlarla daha yakın ilişkiler kurmaya çalışıyor, bazen en küçük ekonomik konularda bile Gürcü yetkililere başvurmayı tercih ediyorlardı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 307, s. 53). Böylece, Helenendorf'ta yaşayan bir grup Alman, 1918 yılının Temmuz ayı başlarında Gence'yi ziyaret eden bir Alman generali ile karşılaşmış, içinde buldukları zor durumdan kendisine şikâyetle bulunmuş ve Almanya'dan yardım istemiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 38). 18 Temmuz 1918'de, Gence valisi tarafından alınan şikâyetler, şikâyetçilere Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Alman nüfusunun sorunlarına kayıtsız olmadığını, mevcut sorunların gelecekte Azerbaycan hükümeti tarafından çözüleceğini ve patron aramaya gerek olmadığını bildirdi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 48). Bakü'nün ele geçirilmesi, Gürcistan'ı köprübaşı olarak kullanan Almanya için çok önemliydi, çünkü 1918'in başından itibaren Almanya'da petrol ve gıda sıkıntısı vardı (Pipiya, 1971, s.160,161). Alman hükümeti, bu görevi yerine getirmek için sadece Osmanlı Devleti ile 27 Nisan 1918'de imzalanan

anlaşmaya dayanarak, Azerbaycan'da yüz yılı aşkın bir süredir yaşayan "Alman nüfusu" faktörünü kullanmayı amaçladı.

Almanya, sözde Osmanlı Devleti ile müttefikti, ama aslında ikili bir oyun oynayarak Azerbaycan'da kendisini güçlendirmek için Bolşeviklerle gizlice işbirliği yaptı, öncelikle Bakü Sovyeti aracılığıyla Sovyet Rusya ile ilişkiler kurdu. Bakü Sovyeti'nin 1918 Haziran'ının son haftasında Göyçay ve Karamyram civarında Bolşevik-Taşnak ordusuna Kafkas İslam Ordusu'nun ağır darbeleri indirmesinden sonra bile Almanya'nın endişeleri arttı ve 1918 Haziran ayı sonlarında Alman birlikleri gizlice Bolşevik karargahı Bakü'ye geldi. Bakü Sovyeti başkanı S. Shaumyan, 5 Temmuz 1918'de V. Lenin'e gönderilen bir telgrafta yazdı : «Son zamanlarda, iki Alman subayı, iddiaya göre mahkumlara bakmak için Tiflis'ten uçakla buraya geldi. Onları sana, Moskova'ya gönderdik » (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi , fond p-130, liste 2, dosya 569, s. 9). 5 Temmuz 1918'de Ukrayna'da yoğunlaşan 7.000 Alman askerinden oluşan bir birlik Rostov ve Kuzey Kafkasya'dan Bakü'ye girmek için yola çıktı. Bunu kolaylaştırmak için Rostov-Bakü demiryolunun bir bölümünün Almanlar tarafından ele geçirildiği bildirildi (Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan, 2018, s. 596). Gürcistan'da tam bir hegemonya elde eden Almanya, Alman nüfusunu Azerbaycan'a baskı mekanizması olarak kullanarak komşu Azerbaycan'ın içişlerine de müdahale etmeye çalıştı. Almanya'nın ülkenin iç işlerine müdahalesini önlemek için Azerbaycan hükümeti alman nüfusunun sosyo-politik hayatını sürekli olarak izledi. 12 Temmuz 1918'de etnik azınlıkların haklarının korunmasını garanti altına alan Azerbaycan hükümeti önemli bir karar aldı. Kararda, bu şartlara uymayan suçluların Askeri Soruşturma Komisyonuna karşı sorumlu tutulacağı belirtildi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 47). Kafkas İslam Ordusu'nun karargahı Gence'de bulunuyordu ve askeri yetkililer komşu Alman kolonisine karşı yasadışı hareket eden herhangi bir asker veya sivili ağır şekilde cezalandırdı. Kafkas İslam Ordusu'nun kısa sürede Gence ve çevresinde düzeni sağlaması, Alman halkının buna karşı tutumunu olumlu yönde değiştirmiştir. Bu nedenle, Azerbaycan'ın tüm nüfusu ile birlikte Alman nüfusu da Kafkas İslam Ordusu'nun ikmalinde aktif rol aldılar (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 83, 97). Arşiv belgelerine göre, 23 Haziran 1918'de Gence Eyalet Komiseri Ziyadkhanov tarafından imzalanan emirde, "toplanan ve ileride toplanacak buğday ve arpanın, Türk ordusunun emrinde Gence şehrine teslim edilmesi" önerildi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 408, s. 32). 2 Temmuz 1918'de Albay Cemil Cahid adına bir Türk askeri, ordunun karavanlarıyla sağlanan samanı taşımak üzere Helenendorf kolonisine gönderildi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 508, liste 1, dosya 408, s. 8). 4 Ağustos 1918'de Kafkas İslam Ordusu'nun at ve savaş arabalarıyla donatılmasına yardımcı olmak üzere Helenendorf'ta iki komisyon kuruldu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste

1, dosya 415, s. 12). Arşiv belgeleri, Helenendorf kolonisinden F.Legler, V.Kremer, G.Frick, , V.Legler, E.Andris, S.Fligrel, V.Neverin , M.Pol, K.Borisov ve T.Kunun Kafkas İslam Ordusunda hizmet ettiğini göstermektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 508, liste 1, dosya 415, s. 42, 48). İslam Ordusu'nun gelmesiyle bölgede istikrar sağlandı ve tüm yerel halk gibi Alman nüfusu da barış içinde yaşamaya başladı.Okullarda eğitim yeniden başlatıldı ve Alman okullarında dersler Rusça değil, Almanca olarak yapılmaya başlandı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 830, liste 1, dosya 7, s. 1). İyi derecede Almanca bilen Nuri Paşa, kısa sürede Helenendorf'luların sempatisini kazandı.

Almanya, Sovyet Rusyası ile Brest-Litovsk barış anlaşmasının şartlarıyla bağlantılı olarak Transkafkasya'daki yeni devletleri tanımak istemedi. Ama başka sebepler de vardı: Azerbaycan Cumhuriyeti'ni "Osmanlı projesi" olarak gördükleri için Almanlar onu tanımadılar. Cumhuriyetçi siyasi yapısı nedeniyle Almanya Gürcistan'ı da tanımak istemedi. Çünkü Almanya, Gürcistan'ı Transkafkasya'daki kalesi yapmakla kalmamış, siyasi yapısını değiştirerek Gürcistan'da bir monarşi kurmayı da planlamıştır. Kısaca, Almanların amacı sadece Gürcistan'daki monarşiyi restore etmek değil, aynı zamanda Alman prenslerinden birini Gürcü tahtına oturtmaktı. Aceleyle Almanya'nın Gürcistan temsilcisi Schulenberg ile Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Mirbach arasında bu konuda yoğun istişareler yapıldı (Yenukidze, 1969, s. 141). Böylece Almanlar Gürcistan'ı kendi kolonileri olarak gördüler. Bu bağlamda, Transkafkasya'daki Alman nüfusunun rolü büyük önem taşıyordu ve Gürcistan'daki Alman misyonunun başkanı von Kress, Transkafkasya'daki Alman nüfusunun yasal statüsüne çok dikkat etti.

Alman misyonu, Alman nüfusunun çıkarlarını koruma kisvesi altında, Gürcistan (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 29, s. 1-3) ve Azerbaycan (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 830, liste 1, dosya 7, s. 1). Hükümetleri üzerindeki baskıyı artırmak için almanların yasal statüsü hakkında eşit olmayan bir hükümetler arası anlaşma imzalamayı amaçladı.

1918 yazında Alman nüfusu ile ilgili taslak anlaşmalar hazırlanarak Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerine sunuldu. İki cumhuriyetin hükümetlerine sunulan bu anlaşmalar, içerik olarak çok farklı değildi. Bu projelere göre Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayan Almanlara "özyönetim" hakkı verilecekti (Gürcistan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 3, liste 1, dosya 10, s. 26,27). Ayrıca, kolonilerde yerel güvenlik milislerinin kurulması, almanlara taşınmaz emlak ve toprak edinme konusunda geniş yetkiler verilmesi, Çarlık Rusyası döneminde Almanlara tanınan ayrıcalıkların geri getirilmesi, çarlık ayrımcı yasalarının sonuçlarının ortadan kaldırılması, onların Alman vatandaşı olmalarına izin verilmesi, dini ihtiyaçlarını karşılayacak koşulların yaratılması ve

diğer konular bu projelere yansdı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 29, s. 1-3). 1917 sonbaharında Azerbaycan'ın Helenendorf kolonisinde silahlı bir milis grubu kurulmuşdu ve şimdi bu türlü silahlı grupların daha 26 kolonide kurulması planlandı. Aslında, bu anlaşmaların yapılması hem Gürcistan, hem de Azerbaycanda yaşayan Almanların "devlet içinde devlet" yaratmalarına izin verecekti.

Alman heyetinin Gürcistan hükümetine sunduğu anlaşma taslağının daha da aşağılayıcı olduğunu belirtmek gerekir. Anlaşmaya göre, Gürcistan'daki Alman diplomatik misyonu, Gürcistan'da yaşayan Alman nüfusunun tüm haklarını korumaya yetkiliydi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 169, s. 1). Anlaşmaya göre, Alman heyetine subay ve askerlerini Gürcistan'daki Alman kolonilerine gönderme hakkı verildi (Gürcistan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 3, liste 1, dosya 10, s. 27). Alman heyetinin böyle bir anlaşma taslağını Gürcistan hükümetine sunması, Almanların Gürcistan'ın bağımsızlığına saygısızlığının bir göstergesiydi. Bu tutum, Alman nüfusunun vatandaşlığı durumunda daha da belirgindi - anlaşma taslağının 4. maddesi, "*Alman göçmenlerin Alman vatandaşlığını kazanmakta özgür olduğunu ve her durumda Gürcistan'ın bu kişileri vatandaşlıktan çıkarmakla yükümlü olduğunu*" belirtiyordu (Gürcistan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 3, liste 1, dosya 10, s. 33). Bu projenin gerçekleşmesi, Alman nüfusunun yerel nüfustan daha fazla ayrıcalığa sahip olacağı anlamına geliyordu.

Alman yetkililerin göçmenlerin çıkarlarını hararetle savunması, Alman hükümetinin Kafkaslar da dahil olmak üzere yurtdışında yaşayan Alman nüfusuna yönelik planlarının uygulanmasına büyük önem verdiğini bir kez daha gösterdi. Anlaşma taslağına gelince, zor durumda olan Gürcistan hükümeti, Alman heyetinin taleplerini geri çeviremedi ve anlaşmada öngörülen sorunları çözmek için bir komisyon kuruldu. Hükümet, yeni Alman göçmenlerini Gürcistan'a yerleştirmeyi bile kabul etti (Gürcistan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, fond 13, liste 1, dosya 1869, s. 27). Almanya, öncelikle Gürcistan'ın güneyinde, Borçalı'da yaşayan Azerbaycan Türklerine ve Kafkas İslam Ordusu'na katılmak üzere Gümrü'den ayrılan Türk birliklerine karşı eğitilmiş silahlı gruplar oluşturarak Gürcistan Almanlarını kendi amaçları için kullandı. 1918'de bağımsızlığın ilanından sonra Gürcistan ile Azerbaycan arasında toprak anlaşmazlıkları ortaya çıktı. Devletlerarası anlaşmazlığın ana nesnelere, Azerbaycan Türklerinin kompakt bir şekilde yaşadığı Borçalı'nın büyük bir kısmı, Siğınak ve Tiflis bölgelerinin bazı ilçeleriydi. Arşiv belgelerine göre 1918 baharında Gürcistan'daki Azerbaycan Türklerinin sayısı 187.445, yani Gürcistan'ın toplam nüfusunun %6.5'i kadardı (Pipiya, 1978, s. 50). Azerbaycan Türkleri genel olarak Tiflis ilinde nüfusun %11,4'ünü, ilin kuzeyindeki Borçalı bölgesinde ise yaklaşık % 65'ini oluşturmaktadaydı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 24). Borçalı Türkleri (karapapaklar), Osmanlı ordusunu bir kurtarıcı olarak görmüşler ve ona her şekilde yardım etmeye hazır dılar. Gürcü hükümeti

Borçalı ve Kaheti Türklerinin gönüllü olarak Azerbaycan'a katılmasına izin vermekte isteksizdi ve bu nedenle 5 Haziran 1918'de Gürcistan hükümeti yukarıda bahsedilen ilçelerle sınır bölgelerine asker gönderme kararı aldı. Kısa bir zamandan sonra Alman ve Gürcü birlikleri acil olarak Borçalı'ye girdi. Borçalı'da Gürcü idari sisteminin kurulmasına başlandı. Silahlı Alman ve Gürcü askeri birlikleri Borçalı Türklerine karşı sayısız suç ve kanunsuzluk işleyerek Türkleri tarihi topraklarını terk etmeye zorladılar. Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan türklerinin Azerbaycan Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Bakanlar Kurulu Başkanı'na gönderdiği şikayet mektuplarından da anlaşılacağı üzere Gürcistan'daki Türk köyleri bu birlikler tarafından defalarca yağmalanmıştır. Özellikle Şabandlı, Gizil Kilse, Kekliyan, Hamamlı, Yukarı Uzman, Aşağı Uzman, Safarlı, Muğanlı, Sarıyer, Molla Eyyublu, Kamışlı, Saatli, Soyuk Bulak, Ilmazdi, Karakala ve diğer köyler tamamen yağmlandı ve bazı Türk köylerinde ahali tamamen yok edildi. Azerbaycan Türklerine karşı bu yasadışı eylemlerde Türklere komşu Gürcü ve Alman köylerinin nüfusu bile yer aldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 970, liste 1, dosya 236, s. 12,13). Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan türkleri Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı'na ve Osmanlı Devletine gönderdiği şikayet mektupunda yazıyorlardı:

‘Alman toprak sahipleri ve askerler diktatörler gibi davranıyorlar. Saygıdeğer annelerimize ve eşlerimize tüm camianın gözü önünde küfretmekte, utanmadan her türlü ifadeyi kullanmaktadırlar. Azerbaycanlıların köylerinden toplanan paralardan alkol alınıyor ve zenginler bol bol şarap içip eğleniyorlar: tutuklanan Müslümanın geyimlerini çıkarıyorlar, dışarıda, herkesin gözü önünde dövüyorlar. Bir ayaklarını diğerinin üzerine koyarlar, çar gibi davranarak bir masaya otururlar ve bu sefil insanların nasıl acı çektiklerini, dayaklara dayanmadan nasıl ağladıklarını izlemekten keyif alırlar. Aynı zamanda, bu "gösteri"nin yaratıcıları ve diğer seyirciler gülüyor ve kahkahaları talihsiz insanların iniltilerine karışıyor. Bu nasıl bir adalet, bu nasıl bir yönetimdir? Böyle bir hükümet yerle bir olsun’’ (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 236, s. 12, 12 arkası). Alman ve Gürcü birliklerinin ve silahlı Alman gruplarının saldırıları karşısında, Gürcistan'da yaşayan Türkler, Azerbaycan ve Türk hükümetlerine "Müslüman köylerinin güvenliğini sağlamak için mümkün olan en kısa sürede çok sayıda asker göndermeleri" çağrısında bulundu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 970, liste 1, dosya 236, s. 15 arkası). Çağrılar şu şekilde özetlendi: "Bu mümkün değilse, o zaman biz de, bağımsızlık iddiasında bulunan diğer halklar gibi, ya merkezi Tiflis'te ve Türkiye'nin himayesinde yarı bağımsız bir "Karapapak Hanlığı"nın kurulmasında veya Azerbaycan ile birleşmemizde yardım istiyoruz" (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 970, liste 1, dosya 236, s. 32). Azerbaycan'ın

Gürcistan'daki diplomatik temsilcisi M. Cafarov, Alman hükümetinin Kafkasya'daki temsilcisi General von Kress'e Borçalı'da Türk nüfusuna karşı işlenen mezalimleri araştırmak için uluslararası bir komisyon kurulmasını teklif etmesine rağmen, önerisi cevapsız kaldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 18, s. 89). Azerbaycan hükümeti, Almanya ile eşitsiz bir anlaşma yapmayarak Azerbaycan Almanlarının "devlet içinde devlet" kurmasına izin vermemiş ve Almanya'yı Azerbaycan üzerindeki baskı araçlarından mahrum bırakmıştır. 1918 yılının Ağustos ayı başlarında Transkafkasya'daki askeri-politik durum nedeniyle Almanya, Kafkasya'daki politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmış ve hatta 21 Ağustos 1918'de Berlin'de bu konuyu ayrıntılı olarak görüşmek üzere özel bir konferans toplanmıştır (Pipiya, 1971, s. 155). Konferans, Almanya'nın Kafkasya'daki konumunu güçlendirmede bölgedeki Alman nüfusunun oynayabileceği rol de dahil olmak üzere, Almanya'nın Transkafkasya'ya yönelik politikasıyla ilgili konuları, Almanya'da ihtiyaç duyulan pamuk, yün, ipek, bakır, deri, tütün, şarap, meyve ve bitkisel yağların satın alınması ve Almanya'ya tesliminde şirketlerinin, işletmelerinin ve kamu kuruluşlarının katılımı konusu ele alındı (Pipiya, 1971, s. 158,159). Konferans bir kez daha Alman-Azerbaycan ilişkilerinin gelecekteki beklentilerine değindi ve Türklerin Bakü'ye girişini destekleme kararı aldı (Pipiya, 1971, s. 160). Ancak bir hafta sonra, 27 Ağustos 1918'de Almanya, Sovyet Rusya ile yaptığı ayrı bir anlaşma ile müttefikleri Türkiye'nin çıkarlarını dikkate almadığını göstermiş ve Azerbaycan devletinin bağımsızlığına yönelik bir politika düzenlemiştir.

27 Ağustos 1918'de Almanya, Sovyet Rusya ile bir anlaşma imzaladı. Brest Barış Antlaşması'na ek olarak kabul edilen anlaşma, Almanya'nın hiçbir üçüncü ülkeden askerlerin Şamahı ve Bakü ilçelerinin sınırlarını geçmesine izin vermeyeceğini belirtti. Bu "hizmetler" için Sovyet Rusyası, Bakü'de her ay üretilen petrolün %25'ini Almanya'ya ihraç etmeyi taahhüt etti (Balayev, 2009, s. 132). Elbette Almanya'nın durduracağı üçüncü devletin birlikleri, Osmanlı birlikleri anlamına geliyordu. İstanbul'daki Azerbaycan heyetinin başkanı M.E. Resulzade, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Waldheim'a protesto notası sundu ve Almanya'nın Sovyet Rusyası ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı yaptığı gizli barış anlaşmasını kınadı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste 1, dosya 16, s. 2,4). Almanya'nın Ağustos 1918'deki Türk karşıtı politikası, bazı koloni liderlerinin ruh halini de etkiledi. Helenendorf Alman milis taburunun Kafkas İslam Ordusu ile yakın işbirliği yapmasına rağmen, koloninin sivil liderliği Gence askeri valisinin emirlerini zamanında yerine getirmede ve gecikmelere izin verdi. Bu hususta Gence Askeri Valisi tarafından Helenendorf kolonisinin başkanına 4 Ağustos 1918 tarihinde gönderilen bir mektupta, Almanlara Kafkas İslam Ordusunun sadece Müslümanları değil, diğer milletlerin temsilcilerini de korumak için geldiğini bildirmiştir. Koloni başkanına yasadışı eylemlerinden vazgeçmesi ve 5 Ağustos 1918'e kadar savaş arabalarını ve atları Kafkas

İslam Ordusu'nun emrinde Gence şehrine teslim etmesi talimatı verildi. Koloni başkanı, aksi takdirde sorumlu tutulacağı konusunda uyarıldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 970, liste 1, dosya 236, s. 12). Ordu karargahı Gence'de bulunuyordu. Ordu komutanlığı, Alman nüfusunun şikayetlerini yakından takip etti ve onların hak ve özgürlüklerini ihlal eden yasadışı eylemleri engelledi. Transkafkasya'da bir kaos döneminde, Azerbaycan'daki Alman nüfusu, Kafkas İslam Ordusunu Gence vilayetinin kamusal yaşamında hukuk ve düzen, istikrar ve adalet için bir güç olarak görmüştür. Kimse için istisna yoktu. İki Türk askeri bile, "Almanların bahçesine keyfi olarak girip çok miktarda üzüm çaldıkları" için ağır bir şekilde cezalandırıldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 408, liste 1, dosya 408, s. 41).1918'de zor mali durumlarına rağmen, Almanlar Kafkas İslam Ordusu'na yardım etmeye devam ettiler (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 408, liste 1, dosya 405, s. 93).Baküde yaşayan Almanlar da gerekli bilgilerin toplanması ve ulaştırılması konusunda Kafkas İslam Ordusu'nu desteklediler. General Dansterville anılarında, 1918 Ağustos'unun sonlarında Bakü sokaklarının Alman ve Avusturyalı savaş esirleriyle dolu olduğunu ve onların ve şehrin Azerbaycan halkının açık bir şekilde Türklere sempati duyduğunu yazmıştı (Quliyev, 2012). Onlar sayesinde Kafkas İslam Ordusu, İngiliz birliklerinin planlarından her zaman haberdar oldu. Nargin adasında Türklere birlikte yaklaşık 1000 Avusturyalı ve 400 Alman'ın gözaltına alındığı belirtilmelidir (Azerbaycan Cumhuriyeti.1918-1920, 2018, s.17). 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü Ermeni-Bolşevik-İngilis kuvvetlerinden kurtardı.17 Eylül'de Azerbaycan hükümeti Gence'den Bakü'ye taşındı ve Bakü, Azerbaycan'ın başkenti oldu. Almanya Sovetlerle 27 Ağustos 1918'da imzalanan anlaşmayı yok sayarak, Gürcistan'daki Alman askeri birliklerinin Başkomutanı Albay Friedrich von der Goltz komutasındaki Alman birliklerini Bakü'ye gönderdi (Gasnov, Sovremennyye usloviya razvitiya otnosheniy i vneshnyaya politika Azerbaydzhana, 2013, s. 82). Askeri görevin ardından Bakü'ye bir Alman uzman grubu geldi.Alman uzman grubunun ana görevi, Bakü petrol bölgesindeki Alman madenlerinin ve sanayi kuruluşlarının sayısını belirlemek, Azerbaycan'dan stratejik ürün ihraç etme olasılığını araştırmaktı. Ancak Almanya'nın beklentileri yanlıştı, çünkü uluslararası siyasette Türkiye'ye daha çok güvenen Azerbaycan hükümeti, Gürcistan'ın aksine nispeten özgür bir politika izledi. Hala 2 ay önce - 11 Temmuz 1918'de Türkiye'nin desteklediği Azerbaycan hükümeti, Azerbaycan'dan tahıl, pamuk, yün, ipek, et ve et ürünlerinin ihracatını yasaklayan bir kararname imzalayarak Almanya'nın yayılcı planlarını engelledi. Alman yetkililer de bu kararı kabul etme girişiminin Türkiye'den geldiğine inanıyorlardı (Pipiya, 1971, s. 148).

Sonuç

Almanya'nın çabalarına rağmen, Gürcistan'ın aksine, Azerbaycan'ın Alman nüfusu, Nargin adasından kaçmayı başaran Avusturyalı ve Alman savaş esirleri Türk ordusuna karşı silaha sarılmamış, onu desteklemiştir. Bu yardım Kafkas İslam Ordusu'nun son günlerine kadar, yani Kasım 1918'e kadar sürmüştür (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi , fond 408, liste 1, dosya 415, s. 50). Elbette Kafkas İslam Ordusu'nda görev yapan Almanların sayısı çok azdı, ama bu kurtarma ordusuna katılımları manevi açıdan büyük önem taşıyordu. Alman devleti, Bakü Sovyeti'nin Ermeni-Bolşevik liderliği, onların hamisi Sovyet Rusyasısı ile ayrı anlaşmalar yapmış, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'daki faaliyetlerine her türlü engeli oluşturmuş ve Bakü'ye girişini engellemeye çalışmıştır. Bütün bu engellere rağmen şanlı Türk ordusu Bakü'ye girdi ve Bakü Ermeni-Taşnaklardan ve İngilizlerden kurtarıldı, Azerbaycan hükümeti tarihi başkentine taşındı. Azerbaycan'da yaşayan Almanlar, Gürcistan'da yaşayan Almanlardan farklı olarak Almanya'nın elinde alet olmamış ve Azerbaycan kanunları çerçevesinde hareket etmişlerdir: Almanya, Azerbaycan'da Kafkas İslam Ordusu'nuna karşı "Alman nüfusu" faktörünü kullanmaya çalıştı, ancak başarısız oldu. Almanya, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını yağmalamayı ve onu hammadde üssü haline getirmeyi başaramadı. Burada elbette öncelikle Türkiye ve Kafkas İslam Ordusu faktörlerinin olumlu rolünü dikkate almak gerekiyor. Türkiye, 1918'de Azerbaycan'ın bir Alman kolonisi olmasına izin vermedi.

Kaynaklar

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 93.

ACDTA , fond 508, liste1, dosya 110.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 114.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 307.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 377.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 388.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 395.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 401.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 403.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 405.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 408.

ARDTA, fond 508, liste 1, dosya 409.

ACDTA, fond 508, liste 1, dosya 415.

ACDTA, fond 508, liste1, dosya 436.

ACDA, fond 894, liste 2, dosya 88.

ACDA, fond 970, liste1, dosya 16.

ACDA, fond 970, liste1, dosya 18.

ACDA, fond 970, liste1, dosya 24.

ACDA,, fond 970, liste1, dosya 29.

ACDA, fond 970, liste1, dosya 169.

ACDA, fond 970, liste1, dosya 236.

Azərbaycan Cumhuriyyəti. 1918-1920 (Osmanlı arşiv belgeleri). (2018). İstanbul, TEAS Press Nəşriyyat evi.

Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V cild (1900-1920-ci illər). (2008). Bakı. Elm.

Azərbaydzhanskaya Demokraticheskaya Respublika. Vneshnyaya politika. (Dokumenty i materialy). (1998). Bakı, izdatel'stvo Azerbaydzhan.

Azərbaycan Cumhuriyyəti Devlet Tarih Arşivi , (kısaca-ACDTA) fond 408, liste 1, dosya 77.

Azərbaycan Cumhuriyyəti Devlet Arşivi, (kısaca-ACDA), fond 830, liste1, dosya 7.

Akdes, N. K. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Sevinç matbaası.

Aşırılı, A. (2011). *Nargin adasında Türk əsirləri*. Elm və təhsil.

Aşırılı, A. (2007). *Cümhuriyyət dövrü mətbuatında Qafqaz İslam Ordusu*. Nurlan.

Balayev, A. (2009). *Mamed Emin Rasulzade (1884-1955)*. Flinta.

Birinci Dünya Savaşı ve Azərbaycan (Osmanlı Arşiv belgeleri). (2018). TEAS Press Nəşriyyat evi.

Dokumenty i materialy po vneshney politike Zakavkaz'ya i Gruzii. (1919). Tiflis:Tipografiya biznesa Gruzinsky Respubliki.

Gasanov, A. (2013). *Sovremennyye otnosheniya i vneshnyaya politika Azerbaydzhana razvivayutsya*. MMK Zərdabi LTD.

GCDTA, fond13, liste1, dosya 1869.

Germanskiye okkupanty v Gruzii v 1918 godu. Sostavil i podgotovil k pečati M.M.Gabrighidze.

(1942). Tbilisi. Gosizdat Gruz.SSR, sektor politicheskoy literatury.

Gumbatova, T. (2005). *Jizn nemtsev-kolonistov za Kavkazom*. Baku.

Gürcistan Cumhuriyyəti Devlet Tarih Arşivi (kısaca-GCDTA), fond 3, liste1, dosya 10.

Quliyev, Vilayət. (2019). Britaniya generalının Bakı gündəlikləri. Elektron resurs: https://525.az/site/? Name =xeber &news_id=748#gsc.tab=0.

Lyudendorf, E. (1924). *Moi vospominaniya o voyne 1914-1918 gg. Perevod s 5-go nemetskogo izdaniya. Chast' 2*. Vysshiy voyennyi sovet GIZ neşriyyatı.

Mustafa, G. (2009). *Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər (1918)*. Qismət.

Pipiya, G.V. (1971). *Politika Germanii v Zakavkaz'ye v 1918 godu. Sbornik dokumentov*. Sabchato Sakartvelo neşriyyatı.

Pipiya, G.V. (1978). *Germanskiy imperializm v Zakavkaz'ye v 1910-1918 gg*. Nauka.

Plokhotnyuk, T.N. (1998). K voprosu o nemetskoy migratsii v Severokavkazskikh stranakh. *Vestnik SGU*, №15, 6-15.

Pobeda Sovetskoy vlasti v Zakavkaz'ye. (1978). Metsniyereba.

RFDA, fond P-130, liste2, dosya 569.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (kısaca-RFDA), fond P-130, liste2, dosya 58a.

Shleykher, I. I. (1998). Plennyie pervoy Mirovoy voyny i nemtsy-kolonisty v Sibiri.

Migratsionnyie protsessy sredi rossiyskikh nemtsev: istoricheskiy aspekt. Materialy nauchn. konferentsii, 205-227.

Süleymanov, M. (1998). *Azərbaycan Ordusu (1918- 1920)*. Hərbi Nəşriyyat.

Süleymanov, M. (2014). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi tarixi. I cild*. Firuzan Nəşriyyatı.

Yaqublu, N. (2012). *Qafqaz İslam Ordusu və Nuri Paşanın Azərbaycanda izləri*. Adiloğlu nəşriyyatı.

Yenukidze, D.Ye. (1969). Razgrom i izgnaniye interventov iz Zakavkaz'ya. Gosizdat Gruz.SSR